

Качан А. В.

<https://orcid.org/0009-0007-6223-3490>

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ОБРАЗ ЗМІЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ЧАРІВНІЙ КАЗЦІ: СЕМАНТИКА, ФУНКЦІЇ, ЛОКУСИ

Дослідження присвячено персонажу української чарівної казки – змію, у поведінці якого контамінуються архетипні, вселюдські та обрядово-ініціальні риси, що зумовлює складність інтерпретації цього образу у фольклорній традиції.

На основі аналізу українських народних чарівних казок досліджено специфіку та характерні особливості образу змія, що дозволило схарактеризувати п'ять функціональних типів, які є характерними саме для української казки: змій-пожирач, змій-охоронець кордонів, змій-викрадач, змій-спокусник та змій-«ворожий тесть». Завдяки поділу системно розглянуто функціональне навантаження образу в різних сюжетних моделях.

Функції змія-пожирача не обмежуються лише «пожиранням», він вимагає данину – живих людей. Відтак, образ набуває виразного міфологічного та космогонічного значення.

Змій-охоронець кордонів завжди знаходиться на межі між потойбіччям та нашим світом, володіє рисами лицарського благородства й не починає бою з протагоністом без його згоди. Така модель поведінки підкреслює ритуалізований характер поєдинку.

Головна функція змія-викрадача – викрадання жінок, іноді – небесних світил. Цей тип пов'язаний із мотивами втрати та відновлення космічного порядку.

Змій-«ворожий тесть» пов'язаний з обрядом ініціації головного героя та дочки змія – зміївни. Тип такого змія має антропоморфні ознаки.

Змій-спокусник зваблює жінку і з її допомогою прагне знищити протагоніста. Тут особливо виразно простежується мотив внутрішньої загрози.

Наукова новизна роботи полягає у систематизації типології образу змія в українській чарівній казці й характеристиці п'яти специфічних функціональних типів, що уточнює уявлення про роль цього образу у фольклорній традиції.

Встановлено, що образ змія реалізується через систему функцій і локусів, пов'язаних із мотивами межі та переходу, що визначає його ключову роль у структурі української чарівної казки. Отже, дослідження розширює наукове розуміння семантики та функціональної природи образу змія в українській чарівній казці.

Ключові слова: герпетологічні образи, образ змія, типологія персонажів, функції, локуси, казка, фольклор.

Постановка проблеми. В українських чарівних казках образ змія є одним із ключових елементів, що поєднує в собі різноманітні міфологічні, семантичні та функціональні характеристики. Окрім цього, образ змія тісно пов'язаний із мотивами метаморфоз, магії, чаклувань, ініціації, трансформації, а також із уявленнями про потойбічний світ.

Цілісне наукове осмислення образу змія у чарівній казці ускладнене варіативністю його функцій, які безпосередньо пов'язані з певними локусами. Водночас цей аспект залишається недостатньо систематизованим у наукових дослідженнях.

Таким чином, постає проблема комплексного аналізу образу змія в українській чарівній казці, зокрема його семантики, функцій та локусів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

В українських чарівних казках часто можна зустріти образ змії, з яким дуже тісно пов'язані різноманітні метаморфози, мотиви магії, чаклувань та заклинань. Образ змії у казках та міфології досліджували здебільшого зарубіжні дослідники фольклору. Також образ змія привернув увагу й українського дослідника – Ф. Потушняка, який присвятив цьому образу окрему статтю. «Змія в народних віруваннях – це не звичайний звір,

а щось загадкове, що належить до світу таємного, ворожого людині, щось напівдемонічне, напівреальне, – писав Ф. Потушняк. – Звіриний образ – це лише маска, лише оболонка того загадкового, що під ним криється» [6].

На думку Ф. Потушняка, у казках можна побачити приклад анімістичного розуміння образу змії, де гад часто виступає як звичайна гадюка або як велет-змій, також зустрічається могутній змій-«шаркань», Змій-Веремій із сімома головами, який не дає людям води, пожирає маленьких дітей, тримає царівну/королівну в неволі тощо. Функції такого змія різноманітні і залежать від смислового навантаження тексту казки, хтонічний персонаж розкриває себе в різних казкових ситуаціях, наприклад: зі змієм воює та бореться святий Юрій; заклятий змій тримає царівну в себе (це можуть бути різні локації), інколи він прилітає до неї; змій може прилітати та пожирати людей; принц/принцеса або королевич/королівна можуть жити під впливом чарів довгий час у шкірі змія; змій дає герою-протагоністу, який його звільнив, багато золота, дорогоцінних каменів тощ, завівши його до своєї печери; за різні заслуги змія може по-різному віддячити; змій – це ворог та мешканець потойбічного світу [6].

На думку В. Ятченка, для розуміння образу змія багато важить архетипічний підхід, оскільки на образи змія та змії ми «натикаємося» на кожному кроці в орнаменті, в епосі, у космологічних міфах поряд із образами вогню, води, сонця, місяця, зірок тощо. Також В. Ятченко прослідковує у своєму дослідженні зв'язок змії із вогнем, науковець зазначає, що в дохристиянській творчості українського народу дуже виразно простежується зв'язок архетипу змії із вогнем, а відтак, із пристрастями (із темними, недобрими пристрастями, із любов'ю, коханням тощо), тому що архетип вогню є еквівалентом пристрастей [14].

О. Потебня наводить декілька прикладів аналогії змії із вогнем у статті «Про деякі символи в слов'янській народній поезії»; в них змія і вогонь виступають символами любові та ненависті [9].

Л. Дунаєвська зазначає, що вуж, змій та змія належать до найпоширеніших та найдавніших тотемічних персонажів-праобразів. Дослідниця вважає, що герої чарівних казок, на котрих накладено прокляття, є переосмисленими образами неофітів, які проходять через обряд ініціації, а наречена-змія чи наречений-вуж – це компонент ініціації [4].

В. Давидюк досить схоже трактує зооморфні образи українських чарівних казок, дослідник

зазначає, що мотив чарівної зооморфної дружини контекстуально й типологічно належить до елементарних казкових сюжетів, які пов'язані із родом, сім'єю та рідною землею. В. Давидюк спонукає сприймати чарівну дружину в таких сюжетах не інакше як ініціальну партнерку, життя із котрою не може бути довготривалим [2].

Х. Дікманн у своєму дослідженні відзначив, що вже в найдавніших із відомих в межах нашої культури казок, наприклад, у єгипетській казці про двох братів, яка відноситься до 19 династії, близько 1200 року до нашої ери, ми можемо простежити мотиви перетворення людини в тварину й рослину та назад, зустрічі людей із верховними богами, чаклування та тварин, які наділені здатністю розмовляти [3] На думку Х. Дікманна, у казках змія може поставати як «благодійна демонічна істота, котра виявляється вдячною за зроблену їй раніше послугу» [3] Яскравий приклад такої модифікації можна простежити в чарівній казці «Грицько й гадюка».

Водночас важливо зазначити, що в сучасній українській фольклористиці образ змія розглядають також у межах загальної системи персонажів чарівної казки. У цьому контексті важливе місце посідають спроби типологізації образу змія, що дозволяють окреслити різні модифікації цього персонажа залежно від його функцій. Зокрема, Леся Мушкетик у статті «Міфологічні витоки образу змія в українській народній казці» ставить під сумнів визначення змія як «охоронця кордонів», підкреслюючи, що незрозуміло, які саме кордони він оберігає і чи оберігає їх узагалі, адже змій, швидше, не охороняє, а порушує межу, виступаючи агресивною силою [5].

Отже, у наукових дослідженнях образ змія розглядається з різних позицій. Водночас більшість праць зосереджені на окремих аспектах, що зумовлює фрагментарність наукового осмислення образу.

На сьогодні залишається недостатньо дослідженим питання комплексного аналізу образу змія як єдності його семантики, функцій та локусів функціонування у структурі чарівної казки.

Постановка завдання. Метою статті є комплексний аналіз образу змія в українській чарівній казці з урахуванням його семантики, функцій та локусів функціонування.

Виклад основного матеріалу Різні модифікації образу змії знайшли своє місце в усній народній творчості, зокрема в чарівній казці. У фольклористиці образ змія розглядається як один із найскладніших персонажів. У науковій тради-

ції виокремлюють кілька основних типів змія залежно від його функцій у сюжеті, зокрема: змій-викрадач, змій, що збирає данину, змій-охоронець кордонів, змій-поглинач, змій-спокусник.

У сучасних дослідженнях ці типи зазнають переосмислення і в результаті подається більш розгорнута типологія образу змія, яка включає такі його модифікації: змій-викрадач, змій-руйнівник, змій-пожирач пташенят величезного птаха, змій – сексуальний партнер (реальний і потенційний), змій-перевертень, змій – власник скарбів, змій – переслідувач героя, змій у плузі. Така варіативність свідчить про складність і багатофункціональність образу змія у чарівній казці.

Таким чином, образ змія в українській чарівній казці характеризується значною варіативністю типів, що відображають різні функції цього персонажа у сюжеті.

У фольклористичних дослідженнях мотив змієборства пов'язують із більш давнім мотивом пожирання, який має витоки у первісному обряді ініціації. Давній мотив пожирання можна знайти в українській народній казці «Син змія». Змій-пожирач проковтнув хлопця, а потім виплюнув; завдяки цьому процесу хлопець став прекрасним легінем, «такого тепер у сімох державах не є». У цьому випадку змій-пожирач виступає також помічником, адже нагороджує хлопця неймовірною вродою, дає йому інше ім'я і бере за свого сина. Саме такий мотив передує формуванню сюжетів змієборства у чарівній казці.

Отже, змій-пожирач тісно пов'язаний з мотивами ініціації та трансформації, що розкриває його складну семантичну природу.

У образі пожирача змій виступає не лише володарем вогню, а й води також. Ці дві стихії не виключають одна одну, а зазвичай поєднуються. Змій-пожирач здебільшого живе у воді. Функції змія-пожирача не обмежуються лише «пожиранням» людини. Дуже часто він «бере в полон» усе місто й вимагає кожного тижня/місяця/року данину – живих людей (зазвичай, молодих та красивих дівчат). У такому розвитку подій можна побачити стародавній ритуал жертвоприношень (змія, який проковтує сонце, потрібно задобрювати, аби не залишитися в темноті назавжди). Саме тому змію-пожирачу пропонують лише найкращих дівчат. Іноді йому жертва-дівчина настільки імпонує, що він залишає її живою, аби одружитися і продовжити свій рід. Найчастіше змій-пожирач обирає собі в дружини князівну/царівну/королівну, притому самі дівчата не сприймають це як щось надто жахливе, адже

змій – божество, а стати жінкою божества – велика честь.

Найчастіше в українській народній казці зустрічається образ змія-охоронця кордонів, який живе на своїй території, охороняючи при цьому її межі. Змій-охоронець кордонів ніколи не зазіхає на чужі землі. Основні дії чарівної казки зазвичай розгортаються на «законній» території змія. У казці «Про Сученка-богатиря» можна побачити, що дорогу до кордонів, які охороняє змій, змальовують дуже далекою та складною: «Поставали, попускали стрілочки. Зараз же Царевичева застряла в дубові, в розсохах, Куховаричева далі застряла у маковинні, а Сученкова застряла у змія в будинках, у вікні. Ідуть в інеє панство, в десяте государство...» [32].

Тридцять царство/десяте государство асоціюється у чарівній казці із потойбіччям – царством мертвих. У деяких чарівних казках потойбіччя (тридцять царство/десяте государство) набуває цілком земних ознак, ознак селянського побуту. Наприклад, змій дуже часто живе не в палаці, а в хатинці, що знаходиться на межі двох світів.

Іноколи на дорогу до змія, яка не є легкою, герой чи герої витрачають декілька днів/тижнів/місяців: «Їхали вони так, може, з год або й більше, заїхали в пушу. Скрізь ліс й ліс, та такий, що й сказати не можна: тільки небо помежи листям синіє та земля під ногами, а то більше нічого й не видно – хоть би хто йшов, хоть би хто їхав, щоб запитати, куди ця дорога веде – так ні, ані душі живої опріч їх нема, а тут вже й сонечко закочується за ліс, вже й вечоріє». (Казка «Про золоту гору») [10].

Зазвичай зустріч протагоніста та змія відбувається вночі, головний герой чекає змія під мостом. У таких випадках змій перебуває біля річки. Часто ця річка вогняна, над річкою пролягає міст, а герой чекає змія під мостом. Ця річка – межа між світами. Змій охороняє цей міст, тому перейти через нього можна, лише вбивши змія.

Момент зустрічі протагоніста зі змієм-охоронцем кордонів можна побачити в казці «Про золоту гору»: «Сів він під тим містком і дожидав змія. Погодів він там трохи – коли летить на коні такий, що аж іскри сиплються, а за ним біжить собака і летить сокіл. Прибігли вони до містка – кінь спіткнувся. Змій понюхав на цей бік, на той бік і каже:– А ти чого сюди прийшов? Чи прийшов битися, чи прийшов мириться? –Ні,– каже семиліток,– я до тебе не прийшов мириться, а прийшов битися! – Добре,– каже змій.– Як битися, то й битися. Ходім же зі мною на золоту гору, там будем і битися». (Казка «Про золоту гору») [10].

Змій-охоронець кордонів завжди знаходиться на «своїй» території – на межі між потойбіччям та нашим світом. Головний герой сам до нього приходить. Змій-охоронець кордонів дуже часто володіє рисами лицарського благородства. Він майже ніколи не є ініціатором бою з головним героєм. Змій-охоронець кордонів не починає бою з протагоністом без його згоди, більше того, він пропонує герою перший удар, а пізніше – невеличку перерву, задля відпочинку. «– Бий, – говорить змії. – Ні, ти бий, – ти на всьому світі найдужчий.» [12].

«Слухай, ти – говорить змії – у тебе батько був?» – «Був» – «Воли у нього були?» – «Були» – «Орав він?» – «Орав». – «А давав відпочивати?» – «Давав». – «Ну, давай і ми відпочинемо» [12].

Між змієм-охоронцем кордонів та героєм-протагоністом існує якийсь потаємний зв'язок за межами казки, адже змії якимось чином знає про існування героя. Більше того, він знає, що може загинути тільки від руки саме цього героя. «Стій, коню, не спотикайся, а ти, сокол, не стрепетайся, а ти, суко, не скавучи, нема над нас другого, є десь Сученко...». (Казка «Про Сученка»)

Змій-охоронець кордонів у чарівній казці майже ніколи не описується, але деякі риси його зовнішності все ж можуть зустрічатися в тексті. Характерними ознаками змія-охоронця кордонів у чарівних казках є його багатоголовість (шести-, дев'яти-, дванадцятиголовий змії) та надзвичайна фізична сила. «А той змії та такий був сильний, що загони до себе не підпускає, так диханням і побиває». (Казка «Чабанець») [11].

Найяскравіше сила змія зображується в бою на мосту, дуже часто в чарівних казках цей міст називають «калиновим». «Образ калинового мосту у казці має значення переходу героя з царства живих до царства мертвих» [8] Бій між змієм-охоронцем кордонів та протагоністом завжди чесний. В українській чарівній казці змії наділений і зооморфними, і антропоморфними рисами, тому в бою він може використовувати різноманітну зброю, як і герой-протагоніст. Здебільшого змії-охоронець кордонів віддає перевагу мечу. Меч символізує чоловіче начало, фізичну силу та є одним із символів влади. «От у змія меч на три сажні залізний чи сталевий, як ударить він чабанця ним, так меч на шматки і розскачавсь». (Казка «Чабанець»)

Іноді образ змія асимілюється із зовнішністю героя і представляється вершником. У таких випадках кінь під змієм дуже часто спотикається. «Пішов і став під мостом. Чує – земля гуде. Це дев'ятиголовий змії летить. – Стій, – говорить

змій до свого коня, – не спотикайся, проти нашої сили нема другої на півсвіту. Є тільки Іван-мужичий син. Ну, та сюди і ворон кості його не занесе.» (Казка «Іван – мужичий син») [12].

Часто можна зустріти в українській чарівній казці й образ змія-викрадача, йому властиві дві функції. Перша: він викрадає жінок, викрадення зазвичай буває дуже неочікуваним. Момент крадіжки дівчини змієм можна побачити в казці «Таємниця скляної гори»: «А недалеко від столиці була скляна гора, і така височезна, що верхом сягала до самого неба. А на тому верху мали пристановище змії-шаркані. Один шестиголовий, другий восьмиголовий, а третій мав цілих дванадцять голів! Якоїсь ночі всі три змії-шаркані прилетіли у царський палац, украли прекрасних трьох царівен та й понесли на скляну гору, де в кожного змія був дуже гарний замок» [12] Схожий сюжет і в казці «Дерево до неба»: «Та одного ясного дня зібралася хмара, заgrimіло, заблискало й затемнілося... Випав страшний град. Тривало це недовго. Знову небо прояснилося і почало сонечко світити. Але сад був чорний од спустошення: всі квіти поламани, листя з дерев збите... І все геть посохло, як би гарячою водою було спарене. Вийшов цар з палацу і не впізнав саду. Постарів, але такого ніколи не бачив, ніде ні квітки, ні листка. Аж плакати хочеться. Кличе доньку. А вона не озивається. Шукав, шукав – не знайшов. Кличе слуг. Ті бігають, питають... Нема ...Того дня, коли страшна буря пройшла серед дня, у хмарі був семиголовий змії. Він ухопив його доньку й поніс на верх високого дерева. А на тому дереві стоїть зміїв палац, у ньому полонянка...» [7].

Зазвичай змії-викрадач зображується багатоголовим і з крилами, але іноді в його образі відсутні ці риси. Зокрема в казці «Покотигорошко» змії-викрадач замальовується достатньо хитрим, проте він не має крил. «Мати наварила обідать і дала дочці нести. Вона вийшла на гору і пішла по тій дорозі, по котрій стружки лежать; дійшла до нори, а змії узяв її та в нору і кинув» [11].

Також із образом змія-викрадача пов'язаний давній та дуже рідкісний в українському фольклорі мотив про викрадення змієм небесних світил. Вище зазначений мотив ми можемо зустріти у казці «Іван Фат Фрумос», яка починається одразу ж із пояснення ситуації: «Давно-давно була все ніч, а дня не було. Була ніч, бо закрили сонце змії. І жив тоді один старий мисливець. Здибався він із товаришами, і домовилися вони: «Підемо визволяти Сонце» [13]. Імовірно, товариші не правильно розраховували свої сили, тому не змогли перемогти

змійв та повернутися додому живими. Проте, у одного з мисливців був син, який ще в досить ранньому віці вирішив продовжити «місію» батька: «Заліз хлопець на ту скирту і співає: «Був у мене тато. Та пішов визволяти Сонце і назад не вернувся. А я виросту і Сонце визволю» [13]. Як тільки виповнилося герою п'ятнадцять років, він вирішив, що прийшов нарешті час для того, щоб визволити сонце, тому попросив царя викупити йому такий меч, який важитиме п'ятнадцять пудів, дати коня та весільний одяг. Отримавши бажане, хлопець відразу ж відправився у дорогу. Для того, щоб все-таки успішно виконати свою «місію», герою довелося вбити мечем трьох зміїв, обхитрити дружин-зміїх та спалити їхню стару матір-змію.

Схожий мотив ми можемо простежити також у казці «Як Контюфіть дістав місяць і сонце». Головний герой зайшов у новозбудований костюль і побачив, що він досконалий, але має одну лише хибу: всередині немає сонця й місяця. Цісар послав хлопця із братами визволити світила, які зберігалися далеко в Гінджи-баби. По дорозі протагоніст стає на герць із двома шарканями – синами Гінджи-баби та її чоловіком і в результаті вбиває їх. Далі можна побачити, що головний герой наділений надзвичайними здібностями, а саме – здатністю до метаморфоз. Хлопець перетворюється на kota і по скляній горі виповзає до хати відьми, викрадає вміщені в скляні шкатулки світила, що осяють все довкола, і тікає. Відьма женеться за ним, прагне знищити хлопця із допомогою магії, однак їй це не вдається і Контюфіть перемагає. Згодом сонце і місяць у протагоніста відбирає дідок Рукоять, а далі обмінює їх на здобуту Контюфітем принцесу. Контюфіть повертається додому, віддає світила цісареві і в результаті одружується з цісаревою дочкою.

Пов'язані із цим казковим мотивом вірування на Закарпатті записав П. Богатирьов: «Один селянин так пояснив нам затемнення сонця: «Коли сонце щезає, треба набрати в бочку води і дивитися в неї. Тоді ми допомагаємо сонцю: дракон (шаркань) не може його з'їсти. Коли почалася війна, шаркань з'їв сонце і його не було видно. Через дві години воно вийшло на свій звичний шлях і стало знову зігрівати землю: шаркань його не переміг...» [1].

Також в українських чарівних казках зустрічається образ змія-спокусника. У цьому образі змії з'являється у популярному казковому сюжеті як коханець матері чи сестри героя. Змії-спокусник зваблює жінку і з її допомогою прагне знищити

протагоніста. Такий сюжет ми можемо простежити у казці «Іван-королевич, його сестра і змії». «Змії прийшов аж у хату, так їй розказує та навчає: – Гляди, – каже, – як прийде твій брат додому, то ти занедужай та й лежи і стогни, а як він спитає, чи не хочеш часом ти чого, то ти йому скажи, щоб він дістав заячого молока [...] Тоді королевич взяв свою сестру, прив'язав її до того явора, що стояв перед порогом, поставив перед нею відро вугілля і друге відро, щоб вона повне сліз наплакала, а сам пішов до свого батька».

У науковій традиції виокремлюють також тип змія «ворожого тестя» – батька майбутньої дружини героя. Такий тип змія дуже поширений в українській чарівній казці, з'являється він у сюжетах про добування нареченої. Конфлікт героя з таким змієм – своєрідний вияв змієборства, хоч протагоніст змагається зі змієм за допомогою розуму, винахідливості та майстерності. Цей художній тип пов'язаний із обрядом ініціації головного героя та дочки змія – зміївни. Змії – «ворожий тесть» наказує герою виконати певні завдання, які можна потрактувати як ініціацію. « – Добре, – каже змії, – тільки я дочки не віддам, поки не зробиш того, що я накажу. Як зробиш, віддам дочку, а не зробиш – тут і тобі, й усьому твоєму поїзду кінець прийде». (Казка «Іван Голик і його брат») [12].

Дуже часто головний герой сам не виконує завдань змія – «ворожого тестя», а діє виключно з настанов змієвої доньки – зміївни. « – Знаєш, – каже вона, – як що тобі батько загадає, то ти прийдеши до мене в пізньому часі, щоб батько не знав, то я тобі буду помагати». (Казка «Стрілець») [7].

Тип такого змія має антропоморфні ознаки, тобто його зовнішність дуже близька до людської. Змія – «ворожого тестя» часто змальовують в умовах селянського побуту й уподібнюють його дії діям звичайного селянина, наприклад, це можна простежити у казці «Про Сученка».

Дуже часто в образі змія – «ворожого тестя» акумулюються й інші образи злотворців. Наприклад, ворожим тестем може виступати цар (казка «Про царя і царицю відьму»), чорнокнижник (казка «Про персидського царевича»), чорт (казка «Про царенка Івана і чортову дочку»), водяний (казка «Царський син і донька водяного») тощо.

Висновки. У результаті дослідження встановлено, що образ змія в українській чарівній казці поєднує архетипні, вселюдські та обрядово-ініціальні риси, що зумовлює його складну семантичну природу.

На основі аналізу казкового матеріалу систематизовано та схарактеризовано основні типи образу змія, які є характерними саме для української казки, зокрема: змії-пожирач, змії-охоронець кордонів, змії-викрадач, змії-спокусник та змії-«ворожий тесть». Кожен із цих типів реалізує окремі функції та відіграє важливу роль у розвитку сюжету чарівної казки.

Функціонування образу змія в українській чарівній казці безпосередньо пов'язане з моти-

вами ініціації та межовими локусами, у яких відбувається випробування протагоніста. Отже, образ змія виступає ключовим елементом казкового наративу, поєднуючи в собі різні функції та семантичні значення.

Перспективи подальших досліджень полягають у поглибленому аналізі окремих типів образу змія та їхніх модифікацій у регіональних варіантах українських чарівних казок.

Список літератури:

1. Богатирьов П. Г. Магічні дії, обряди і вірування Закарпаття. *Народна творчість та етнографія*. 1991. № 1. С. 45–52.
2. Давидюк В. Ф. Первісна міфологія українського фольклору. Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2005. 310 с.
3. Dieckmann H. *Fairy Tales in Psychotherapy: The Jungian Approach*. Boston: Sigo Press, 1986. 300 p.
4. Дунаєвська Л. Ф. Українська народна проза (легенда, казка): еволюція епічних традицій: монографія. – 2-ге вид., стереотип. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2009. 304 с.
5. Мушкетик Л. Міфологічні витоки образу змія в українській народній казці. *Народна творчість та етнологія*. 2010. № 3. С. 45–52.
6. Потушняк Ф. Гад у народному віруванні. Літературна неділя. 1941. Ч. 11 (12 жовтня). С. 88–90.
7. Скарбниця українських казок / уклад. С. А. Мірошниченко. – Дніпро: Сталкер, 2004. 320 с.
8. Таланчук О. М. Українознавство. Усна народна творчість: навч.-метод. посіб. Київ: Либідь, 1998. 248 с.
9. Тиховська О. Архетипна семантика образу вужа/гадюки в українських чарівних казках. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. 2011. Вип. 16. С. 297–301.
10. Українські народні казки / упоряд., адаптація текстів, вступ. ст. Л. Ф. Дунаєвської. Київ, 1992.
11. Українські народні казки. Луганськ: Лугань, 1999. 414 с.
12. Українські народні казки. Харків: Торсінг плюс, 2006. 496 с.
13. Чарівна квітка: українські народні казки з-над Дністра / запис, упоряд., прим. та словн. М. А. Зінчука. Ужгород: Карпати, 1986.
14. Ятченко В. Ф. Історія духовної культури українського етносу. Ч. 1: Давня українська культура. Київ: Міленіум, 2004. 148 с.

Kachan A. V. THE IMAGE OF THE SERPENT IN THE UKRAINIAN FAIRY TALE: SEMANTICS, FUNCTIONS, AND LOCI

The study focuses on the serpent as a character of the Ukrainian folk fairy tale, whose behavior combines archetypal, universal, and initiation-related features, which determines the complexity of interpreting this image within the folkloric tradition.

Based on the analysis of Ukrainian folk fairy tales, the specific and characteristic features of the image of the serpent have been examined, which made it possible to characterize five functional types typical specifically of the Ukrainian folk fairy tale: the serpent-devourer, the serpent-guardian of borders, the serpent-abductor, the serpent-temptor, and the serpent – “hostile father-in-law.” Owing to this division, the functional role of the image within various plot models has been systematically analyzed.

The functions of the serpent-devourer are not limited solely to “devouring”, as it demands tribute in the form of living people. Consequently, this image acquires a distinct mythological and cosmogonic significance.

The serpent-guardian of borders is always situated on the boundary between the otherworld and the human world, possesses traits of knightly nobility, and does not begin combat with the protagonist without his consent. Such a behavioral model emphasizes the ritualized nature of the duel.

The main function of the serpent-abductor is the abduction of women and, at times, celestial bodies. This type is associated with the motifs of loss and restoration of cosmic order.

The serpent – “hostile father-in-law” is connected with the initiation rite of the protagonist and the serpent’s daughter – the serpent maiden. This type of serpent possesses anthropomorphic features.

The serpent-temptor seduces a woman and, with her assistance, seeks to destroy the protagonist. In this type, the motif of internal threat is especially pronounced.

The scientific novelty of the study lies in the systematization of the typology of the image of the serpent in the Ukrainian folk fairy tale and in the characterization of five specific functional types, which clarifies the understanding of the role of this image within the folkloric tradition.

It has been established that the image of the serpent is realized through a system of functions and loci associated with the motifs of boundary and transition, which determines its key role in the structure of the Ukrainian folk fairy tale. Thus, the study expands the scholarly understanding of the semantics and functional nature of the image of the serpent in the Ukrainian folk fairy tale.

Keywords: *herpetological images, image of the serpent, character typology, functions, loci, fairy tale, folklore.*

Дата першого надходження статті до видання: 17.04.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 06.05.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 30.05.2026